

УДК 332.2.01:332.36

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0001-6779-1941

П. І. Трофименко,

д. с.-г. н., доцент, Інститут геології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-7692-5785

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

Н. В. Трофименко,

к. е. н., асистент, Інститут геології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-2086-1225

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.24.11

СТАЛЕ (ЗБАЛАНСОВАНЕ) ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ПОНЯТІЙНИЙ БАЗИС ТА МЕТОДОЛОГІЯ ІНСТИТУЦІОЛІЗАЦІЇ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Sumy National Agrarian University

P. Trofymenko,

Doctor of Agricultural Sciences, Associate Professor, Institute of Geology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

T. Priadka,

PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

N. Trofimenko,

PhD in Economics, Assistant, Institute of Geology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUSTAINABLE (BALANCED) LAND USE: CONCEPTUAL BASIS AND INSTITUTIONALIZATION METHODOLOGY

З'ясовано, що станом на 2021 р. в Україні не сформована світоглядна парадигма сталого (збалансованого) землекористування, на якій би ґрунтувалася Стратегія земельної політики щодо управління земельними ресурсами та землекористуванням, і яка б була орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими збалансованого землекористування — економічною, соціальною та екологічною. Обґрунтовано, що законодавче визначення сталого землекористування не є достатньо обґрунтованим та збалансованим. Визначено, що під сталим (збалансованим) землекористуванням необхідно розуміти систему організації використання та охорони землі та інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористування, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною

деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь. Виходячи із сформульованого поняття сталого (збалансованого) землекористування, його сутність полягає у збалансуванні соціальних, екологічних та економічних факторів землекористування шляхом інституціалізації процесу землекористування та організації його форм.

Обґрунтовано, що методологія інституціалізації сталого землекористування із інтенсивною експлуатацією земель (земельних ресурсів) полягає у наступному: підтримці необхідного рівня біотичного регулювання земельних ресурсів та навколишнього середовища; ієрархії рівнів управління сталим землекористуванням, зокрема: концептуального, ідеологічного, політичного та економічного. Визначено "коридори" допустимого рівня землекористування за: екологічними параметрами (рівнем екологічної стабільності та антропогенного навантаження, збереження природних екосистем, за балансом природних та антропогенних потоків енергії — біомаси в навколишньому середовищі, за ступенем вилучення земельних та інших природних ресурсів і об'єктів — рослинного покриву, ґрунту, земельних ділянок); соціальними параметрами (за рівнем зростання доданої вартості землекористуванням, рівнем забезпеченості землею населення, зайнятість населення в економіці регіону та територіальній громаді, стан здоров'я населення, збереження соціальних функцій природних ландшафтів); економічними параметрами (технологічні, технічні, за витратами, доходами, вартістю).

It was found that as of 2021 in Ukraine there is no worldview paradigm of sustainable (balanced) land use, on which the Land Policy Strategy for land resources and land use management would be based, and which would be focused on achieving an optimal balance between the three components of balanced land use — economic, social and environmental. It is substantiated that the legislative definition of sustainable land use is not sufficiently substantiated and balanced. It is determined that sustainable (balanced) land use should be understood as a system of organization of use and protection of land and other natural resources as well as biodiversity and the land relations corresponding to it, corresponding to the relations of social development, in which an optimal balance is achieved between social, environmental and economic factors of land use development; normalization of the quality of land and other natural resources (neutral degradation), meeting the material and spiritual needs of present and future generations. Based on the formulated concept of sustainable (balanced) land use, its essence is to balance the social, environmental and economic factors of land use by institutionalizing the process of land use and organizing its forms.

It has been substantiated that the methodology of sustainable land use with intensive exploitation of lands (land resources) is as follows: maintaining the necessary level of biotic regulation of land resources and the environment; hierarchy of levels of management of sustainable land use, in particular: conceptual, ideological, political and economic. The level of biotic regulation of land resources and the environment reflects the transformation of biological energy flows — biomass in natural and anthropogenic channels and a change in the nature of the cycle of biogenic elements. The conceptual level is the key point of land use management, as it sets the main targets for a long period of time — management within the limits of permissible changes in the biotic regulation of land resources and the environment as well as a reasonable ecological, economic and social satisfaction of the needs of society as a result of land use. The ideological level of sustainable land use management determines the main direction and ways of implementing conceptual guidelines. The political level of sustainable land management includes the formation of appropriate conceptual guidelines and ideological level of the regulatory framework. The economic level of sustainable land use management determines the mechanism of practical action of society in the field of land relations through institutions of valuation, costs, expenses, profit and through the implementation of land relations between individual land users and society.

Ключові слова: стале землекористування, раціональне землекористування, екологічні та економічні загрози, методологія інституціалізації.

Key words: sustainable land use, rational land use, environmental and economic threats, institutionalization methodology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Землекористування — складне наукове поняття. Н.Ф. Реймерс визначав землекористування так: 1) порядок, умови та форми експлуатації земель (юрид.); 2) сукупність земельних ділянок, які експлуатуються землекористувачами (адм.) [1]. У спеціальній науковій літературі зроблено першу спробу систематизації цього складного поняття [2—6]. Отже, в Україні землекористування є важливим елементом економіки, адже земельні ресурси є базовим та визначальним природним ресурсом, який здійснює прямо й/ або опосередковано до абсолют-

но усіх видів економічної діяльності. Але, слід зазначити, що саме наповнення терміну "землекористування" в Україні законодавчо ще не сформовано остаточно й однозначно. У таблиці 1 приведено основні, базові терміни, які формують систему землекористування в Україні.

Його розгорнута характеристика дається у праці А.М. Третяка та В.М. Третяк "Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні" [8]. У ній землекористування розглядається як:

1) землекористування — елемент інституційно-поведінкового механізму економіки

Таблиця 1. Аналіз традиційних підходів до трактування поняття "землекористування"

Рік	Визначення	Джерело
1990	Землекористування це: 1) порядок, умови та форми експлуатації земель (<i>юрид.</i>); 2) сукупність земельних ділянок, які експлуатуються землекористувачами (<i>адм.</i>) [1]	Н.Ф. Реймерс
2000	Землекористування – система господарського та іншого використання землі, що склалась у країні під дією об'єктивних чинників або запроваджена державою. Мета землекористування – отримання найвищої користі, найвищого ефекту від землі за дотримання вимог її збереження й поліпшення [2]	Економічна енциклопедія
2004	Землекористування – це процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин [3]	А.М. Третяк
2006	Землекористування – це довготерміновий процес використання землі людиною для одержання продукції або вигод, а також структура людських взаємовідносин щодо власності на землю, що визначається сукупністю культурних, історичних, інституціональних та інших чинників щодо використання [4]	О.О. Кучер
2010	Землекористування – це: 1) користування землею в установленому законом порядку (земельна ділянка); 2) частина єдиного земельного фонду, що надана державою або набута у власність чи оренду окремим користувачем для господарської або іншої мети, обмежена на місцевості; 3) об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об'єктів та за необхідністю з геодезичними координатами межових знаків, що визначені в натурі [5]	В.М. Другак
2018	Землекористування – це процес використання земельних ресурсів для різних потреб (розміщення населених пунктів, різних комунікацій, промислових об'єктів, виробництва сільськогосподарської продукції, видобутку корисних копалин, рекреаційних цілей тощо), який здійснюється на основі нормативно-правових актів [6]	О.В. Краснолуцький
2015	Землекористування – це унікальний природний актив, який окреслює простір, в якому відбувається економічна діяльність та відбуваються процеси, пов'язані з навколишнім середовищем, і в рамках якого розташовані екологічні та економічні активи [7]	ФАО ООН

країни, її регіонів та територій територіальних громад;

2) землекористування — елемент механізму інвестиційно-інноваційної діяльності;

3) землекористування — елемент підвищення природно-ресурсного потенціалу території;

4) землекористування — елемент соціально-екологічного механізму;

5) землекористування — елемент організаційного та землевпорядно-правового механізму управління земельними та іншими природними ресурсами і земельно-майновими комплексами;

6) землекористування — елемент фінансово-кредитного механізму.

Цей перелік необхідно доповнити ще й таким визначенням як: комплексна наукова дисципліна, що досліджує загальні принципи раціонального (для цього історичного моменту) використання земельних та інших природних ресурсів людським суспільством. Отже, постає питання інтегрованого розуміння землекористування в терміні "стале землекористування".

Разом з тим, станом на 2021 р. в Україні не сформована світоглядна парадигма сталого (збалансованого) землекористування, на якій би ґрунтувалася Стратегія земельної політики щодо управління земельними ресурсами та землекористуванням, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця політика повинна бути орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими збалансованого землекористування — економічною, соціальною та екологічною.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження понятійного базису сталого (збалансованого) землекористування в Україні та методології його інституціалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З точки зору законодавства станом на 2021 р. функціонує визначення сталого землекористу-

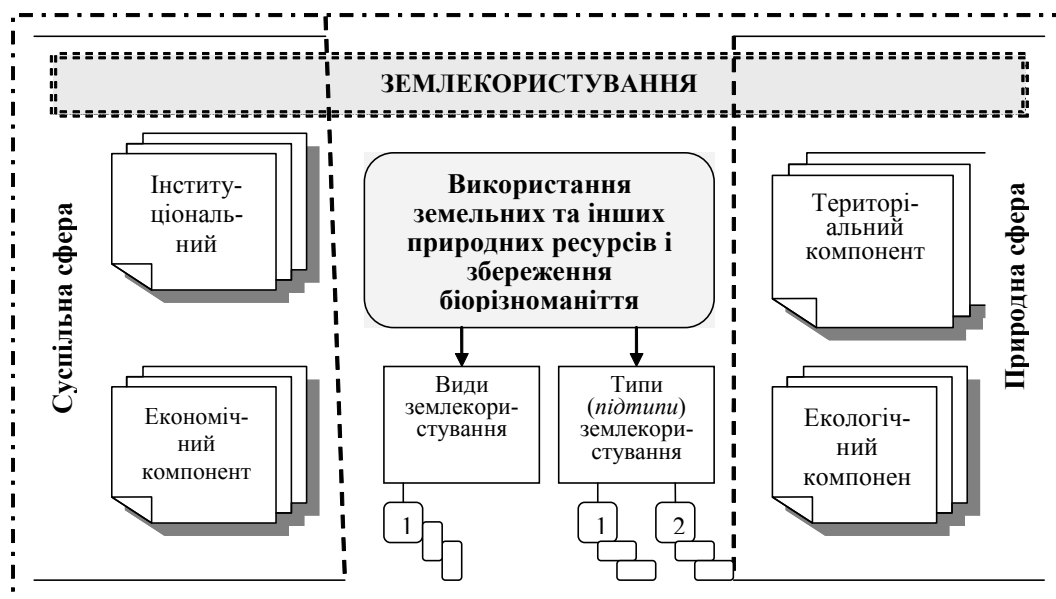

Рис. 1. Логічно-змістовна схема основних компонентів землекористування як соціально-еколого-економічної системи

вання. Зокрема, у статті 1 закону України "Про землеустрій" в редакції 2003 р. [9] стале землекористування — це форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій (а більш конкретно, в нашому розумінні, функцій землі). Разом з тим змінами до цієї статті у 2015 р. було визначено, що стале землекористування — це використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій. Отже, поняття "стале землекористування" було звужено від територіального розуміння до земельної ділянки.

У більш широкому трактуванні цю категорію розглядає В.М. Третяк [10], яка трактує сталий розвиток як процес, який означає новий тип функціонування цивілізації, заснований на радикальних змінах її історично сформованих параметрів (економічних, соціальних, екологічних). За її словами, в умовах ринкової економіки найчастіше спостерігається споживацьке відношення землекористувачів до землі, тому недооцінка екологічних факторів при її використанні неприпустима, особливо в умовах становлення земельного ринку. Таким чином, стале (збалансоване) землекористування не можна трактувати як використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення.

Під раціональним використанням землі у сучасних умовах розвитку земельних відносин в Україні В.М. Третяк розуміється найбільш ефективний, з точки зору задоволення потреб суспільства, варіант цільового та функціонального використання земель, організований, у свою чергу, найбільш ефективним для конкретних умов простору і часу способом відповідно з об'єктивно існуючими принципами взаємодії суспільства і природи [10]. Тому, на думку В.М. Третяк [10], і ми з нею погоджуємося, будь-які докорінні зміни в земельних відносинах обумовлюють необхідність наукового забезпечення стратегії і тактики розвитку сталості землекористування, у зв'язку з чим особливе значення мають розробки концептуальних аспектів проблеми і конкретних напрямів її вирішення.

На наш погляд, стале (збалансоване) землекористування — це така система організації використання та охорони землі і інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористування, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та прийдешніх поколінь.

Тому, обґрунтовуючи необхідність збалансованого землекористування, його важливість з метою збереження земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття, необхідно

Рис. 2. Логічно-змістова модель структури землекористування в залежності від його режиму та інтенсивності

спиратися на основні соціальні, економічні та закони природи і принципи.

При розробці дослідницької концепції інституціалізації збалансованого землекористування ми виходили з теоретичних уявлень про землекористування як соціально-еколого-економічної системи, що представляє собою сукупність видів використання земельних та інших природних ресурсів і їх, та біорізноманіття, збереження на певній території і включає чотири основних компонента: екологічний, територіальний, економічний і правовий (рис. 1).

Екологічний компонент визначає коло питань, що характеризують зв'язки в системі "людина — земельні ресурси", а також обумовлених впливом господарської діяльності на стан земельних ресурсів (проблеми землекористування).

Територіальний компонент відповідає за територіальну організацію землекористування, раціональну організацію території землеводів та землекористувачів (планування розвитку землекористування, землеустрій та землевпорядкування).

Інституціональний компонент (у т.ч. земельне право) та економіка землекористування тяжіють до суспільної сфери і торкаються питань власності на землю, землевпорядних регламентів (правил) землекористування, вар-

тості земельних ділянок та їх сукупності (землеводів і землекористувачів), орендної плати та інших земельних платежів і в кінцевому підсумку зростання доходності та валової доданої вартості.

У наведеній логічно-змістовній схемі основних компонентів землекористування як соціально-еколого-економічної системи (рис. 1) землекористування підрозділяється на види і типи. Вид землекористування визначається природними і соціально-економічними передумовами. Вид землекористування — це сукупність типів (підтипів) землекористування, що мають схожий режим та інтенсивність використання земельних та інших природних ресурсів і визначають урбанізованість та інтенсивність речовинно-енергетичних потоків у системі "природа-населення-господарство". Залежно від режиму та інтенсивності землекористування можна виділити дві групи природно-ресурсного землекористування:

а) ресурсоспоживаючу (яка змінює або руйнує) і

б) ресурсозберігаючу, "ощадливу" (рис. 2).

Поділ цих груп умовний. До першої групи віднесено такі види землекористування: фонове, багатоосередкове й осередкове, а до другої — дисперсне (ощадливе).

А тип землекористування — категорія якісна — визначається екстенсивними та інтен-

сивними факторами. Розрізняють, як правило, екстенсивний та інтенсивний типи землекористування. Під типом землекористування розуміється — різновид використання земель в межах однієї категорії земель, що визначає дозволені види використання земель в залежності від їх еколого-економічної придатності і соціально-економічних потреб [11]. У подальшому поняття типу землекористування удосконалюється, зокрема, як різновид використання земель відповідно до певної типологічної ознаки: суспільних та соціально-економічних потреб, еколого-економічної придатності, основного виду використання земель із врахуванням не тільки їх придатності а і цінності інших природних ресурсів [12]. Під підтипом землекористування нами розуміється напрям за основним функціональним використанням земельних та інших природних ресурсів у межах типу землекористування [12; 13].

Виходячи із сформульованого нами поняття сталого (збалансованого) землекористування, його сутність полягає у збалансуванні соціальних, екологічних та економічних факторів землекористування шляхом інституціалізації процесу землекористування та організації його форм.

З позиції системи соціально-еколого-економічних та інституціональних відносин важлива класифікація землекористування на загальне та спеціальне. Загальне землекористування — це природне перебування у природному середовищі людини як біосоціальної істоти та користування земельними і іншими природними ресурсами з урахуванням екологічних та соціальних інтересів інших членів суспільства. До загального землекористування відносяться земельні угіддя загального користування (під природними водотоками (річки, струмки, лимани), болота, під лісонасадженнями (парки, сквери), вулиці та бульвари (включаючи тротуари), набережні, площі, чагарникова рослинність природного походження, кам'янисті місця, піски, землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом, солончаки, яри).

Спеціальне землекористування — це використання земельних та інших природних ресурсів на основі землепорядних документів для досягнення конкретних цілей, головним чином на комерційній основі.

Загальне землекористування є безкоштовним, а спеціальне — платним (за деяким винятком окремого цільового призначення). З економіко-еколого-правової точки зору виділяють дві форми землекористування: нераціональне

та раціональне. Нераціональне землекористування — це система діяльності, що не забезпечує збереження природно-ресурсного потенціалу та не приносить доходу. Раціональне землекористування — система діяльності, покликана забезпечити економну експлуатацію земельних і інших природних ресурсів (умов) і найбільш ефективний режим їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів суспільства, що розвивається, і збереження здоров'я людей. Раціональне землекористування — це така економіко-екологічна система господарювання, при якій досягається невичерпність енергетичної сировинної бази земельних та інших природних ресурсів у поєднанні із збереженням параметрів довкілля, необхідних людині як біосоціальної істоті.

Відповідно до земельного та екологічного законодавства і приведеного раніше визначення та сутності, раціональним землекористуванням, є таке, що характеризується стійкістю, відповідаючи довгостроковим екологічним, економічним та соціальним інтересам використання земельних і інших природних ресурсів. Розглядаючи раціональне землекористування в аспекті задоволення довгострокових еколого-ресурсних та ресурсно-сировинних потреб, приходимо до поняття сталого землекористування, тобто землекористування, що задовольняє інтереси сьогодення та майбутніх поколінь за допомогою спеціального економічного та екологічного імперативу життєдіяльності людського суспільства.

Отже, стале землекористування — це довготривале (підтримання біотичної регуляції навколишнього середовища), багатоцільове (задоволення різноманітних потреб людей) та економічно вигідні (оптимальне за відповідними індикаторами та критеріями) земельні та інші відносини суспільства. Інтенсивно освоювані земельні та інші природні ресурси — це ті, де відбувається підвищення інтенсивності виробництва шляхом більш повного використання кожної одиниці земельного та іншого природно-ресурсного потенціалу і простору (всіх видів природних ресурсів, середоформуючої ролі екосистем та їх соціальних функцій).

Інтенсивно освоювані земельні ресурси України, з їх унікальними іншими природними ресурсами (земельними, мінеральними, біологічними), незамінними екологічними благами (ліси, гори, річки, болота), перспективними промисловими та соціальними об'єктами (недобувні та переробні комплекси, населені пункти, об'єднані територіальні громади в різних регіонах) набувають все більшої значущості для

Рис. 3. Система уявлень про землю (земельні ресурси)

країни. У той же час кризи, що формуються — економічна (найбільш відчувається суспільством), соціальна (що виявляється в першу чергу через здоров'я населення та його духовно-моральний стан) та екологічні загрози (не повною мірою усвідомлювані суспільством) — підтверджують декларації світової спільноти [14—16] про важливість коригування розвитку суспільства у відносинах з навколишнім природним середовищем, розробки принципів багаторічної господарської діяльності з урахуванням сформованих і новостворених екологічних, економічних та соціальних викликів та ризиків [17].

Екологічні загрози реалізуються у формі різних негативних наслідків спочатку для земельних ресурсів та природного середовища, а потім для різних секторів економіки: землекористування, надкористування, лісокористування, водокористування.

Економічні загрози на інтенсивно експлуатованих землях викликають негативні наслідки, зумовлені: антропогенними (у тому числі технічними) факторами у вигляді деградації земель та забруднень компонентів навколишнього середовища (ґрунту, рослинності, повітря, води,) руйнувань природних екосистем (ґрунтових,

лісових, водних, болотних) та природними факторами, що описуються, головним чином, характеристиками зміни глобального клімату.

Подальший розвиток землекористування із інтенсивним освоєнням земель відповідно до Концепції сталого розвитку, принципів екологічної безпеки та положень "зеленої" економіки має ґрунтуватися на методології, що вважає земельні ресурси чеського життя, і на відповідних науково-технологічних принципах, що впливають звідси, та багатокільові значення земельних ресурсів, їх багатокритеріальну [18] економічну ефективність (оптимізацію).

Проблема сталого землекористування є частиною загальної проблеми сталого розвитку (sustainable development) територій. Дослідження, пов'язані з оцінкою сценаріїв використання земельних ресурсів на територіях, на яких інтенсивно експлуатуються земельні та інші природні ресурси, носять, як правило, вузько дисциплінарний характер; розглядаються, головним чином, вирішення конкретних видів та форм землекористування [19].

Окрім "міждисциплінарні" дослідження у сфері землекористування дозволяють визначити раціональні варіанти з конкретних (не применшуючи їх значення) питань: за конкретни-

ми видами землекористування відповідно до економічних критеріїв ефективності (головним чином, за мінімумом експлуатаційних витрат), за конкретними екологічними заходами відповідно до нормативів охорони земель [20] (іноді з оцінкою шкоди за наднормативний негативний вплив).

У цьому зв'язку розглянемо проблему методології інституціалізації сталого (збалансованого) землекористування. Система уявлень про землю (земельні ресурси) наведена на рисунку 3: вона включає розгляд трьох видів земель: земля — об'єкт біосфери, земля — елемент економічної сфери та земля — основа формування духовної сфери суспільства.

Методологія сталого землекористування із інтенсивною експлуатацією земель (земельних ресурсів) виявляється у такому:

— підтримці необхідного рівня біотичного регулювання земельних ресурсів та навколишнього середовища [21];

— ієрархії рівнів управління сталим землекористуванням: концептуального, ідеологічного, політичного та економічного [12].

Рівень біотичної регуляції земельних ресурсів та навколишнього середовища в умовах сучасних викликів та ризиків в Україні відображає трансформації потоків біологічної енергії — біомаси в природних та антропогенних каналах та зміна характеру круговороту біогенних елементів. Тут у навколишньому середовищі та системі землекористування визначається зміна чистої первинної продукції та виділяються території і площі непорушених (неосвоєних), напівпорушених (напівосвоєних) та порушених (освоєних) земель.

Концептуальний рівень є основною ланкою управління землекористуванням, оскільки задає основні цільові установки на тривалий період часу — господарювання в межах допустимої зміни біотичного регулювання земельних ресурсів та навколишнього середовища і обґрунтованого еколого економічного та соціального задоволення потреб суспільства у результаті землекористування (оптимальне використання земельних ресурсів як засобу, допустимого вилучення земель як просторового базису з природного стану та допустимого ступеня негативного впливу на земельні ресурси).

Ідеологічний рівень управління сталим землекористуванням в Україні визначає головний напрямок і шляхи реалізації концептуальних установок: екологізацію суспільної свідомості та економіки землекористування, що виражаються в більш повній і глибокій переробці вирощуваних та видобуваних ресурсів і в свідомо-

му формуванні та регулюванні споживчого попиту на продукцію з них. Вирощувані (на землях сільськогосподарського призначення та лісового фонду) та видобуті (підземні) ресурси є не предметом продажу за кордон (зерна, лісоматеріалів, руди тощо), а основою створення та розвитку промислової інфраструктури з виробництва продукції з високою доданою вартістю, тобто основою переробки ресурсів землекористування.

Політичний рівень управління сталим землекористуванням включає формування відповідним концептуальним установкам та ідеологічному рівню нормативно-правової бази; основним питанням, яке має нею вирішуватися є чітке визначення та розмежування понять "земля", "земельні ресурси" та "грунт"; землі в Україні поділяють на сім категорій відповідно до їх основного цільового призначення; земля базовий компонент природного середовища. У законодавстві України поділ понять "грунт", "земля" та "земельні ресурси" визначено в законі України "Про охорону земель" [20]. Зокрема, грунт — це природно-історичне органічно-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості — родючості. Земля — це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Земельні ресурси — це сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Окремі країни (США, Китай, Німеччина, Франція, Канада) вже дійшли висновку, що охорона ґрунтів може здійснюватися лише на державному рівні при закріпленні в законодавстві юридичного терміну "грунт".

Економічний рівень управління сталим землекористуванням визначає механізм практичної дії суспільства у сфері земельних відносин через інституції оцінки, вартості, витрат, прибутків [22] і через реалізацію земельних відносин між індивідуальними землекористувачами та суспільства. Вирішення завдань економічного рівня управління сталим землекористуванням базується на сучасних принципах залучення законодавчих і виконавчих структур та бізнес-спільнот у пошуку ефективних варіантів на основі використання локальних та глобальних інформаційних ресурсів у галузі використання та охорони земель, на основі аналізу причинно-наслідкових та асоціативних зв'язків

між різними формами та видами землекористування, використання механізмів пояснення та обґрунтування рішень у реалізації концептуальних установок та ідеологічних положень.

Це обумовлює необхідність формулювання науково-технологічних принципів сталого землекористування на інтенсивно використовуваних землях. Принципи включають:

- обґрунтування стратегічних пріоритетів та індикаторів сталого землекористування [23];

- комплексну (еколого-економічну) оцінку земельних ресурсів [24];

- визначення "коридорів" допустимого землекористування;

- узгодження індивідуальних інтересів землекористувачів із суспільними перевагами;

- багатокритеріальну оптимізацію землекористування [25].

Стратегічні пріоритети та індикатори сталого землекористування залежать від еколого-економічних та соціальних умов і форм землекористування.

Обґрунтування конкретних індикаторів сталого землекористування обумовлено сучасними викликами:

- соціальними (погіршення стану здоров'я людей, нестабільна зайнятість в економіці, негативні зміни у традиційній діяльності та спосіб життя),

- екологічними (порушення природних ландшафтів, регіональні забруднення ґрунтів, локальні руйнування земельних ділянок),

- економічними (низька ефективність використання сільгоспугідь, мала товарна продуктивність лісових земель та використання лісових ресурсів, неефективне використання земель з підземними ресурсами — експорт таких ресурсів у непереробленому вигляді).

До різних викликів додаються сучасні ризики у сфері землекористування: зміна глобального клімату (зменшення низьких температур у приземному шарі повітря, збільшення опадів, зростання частоти та інтенсивності екстремальних погодних та кліматичних явищ), просування рослинних зон на північ, збільшення лісових пожеж, зміна лісорослинних умов, збільшення хвороб рослинного покриву.

Еколого-економічна оцінка земельних ресурсів як покомпонентна, так і комплексна проводиться на основі натуральних показників (біометричних та біопродукційних), технологічних та технічних параметрів, економічних еквівалентів цим показникам і комплексного критерію з урахуванням широко просторових та довготривалих змін, а також ризиків виникнення різних ситуацій. При прогнозуванні та

оцінці варіантів різних форм і видів сталого землекористування на основі аналізу причинно-наслідкових та асоціативних зв'язків між економічними, екологічними та соціальними факторами обґрунтовуються величини та співвідношення ринкової ставки дисконтування та норм (ставок) дисконтування суспільством майбутніх корисностей земель [22] та земельних ресурсів. Визначення "коридорів" допустимого рівня землекористування проводиться за:

- екологічними параметрами (за рівнем екологічної стабільності та антропогенного навантаження, збереження природних екосистем, за балансом природних та антропогенних потоків енергії — біомаси в навколишньому середовищі, за ступенем вилучення земельних та інших природних ресурсів і об'єктів — рослинного покриву, ґрунту, земельних ділянок);

- соціальними параметрами (за рівнем зростання доданої вартості землекористуванням, рівнем забезпеченості землею населення, зайнятість населення в економіці регіону та територіальної громади, стан здоров'я населення, збереження соціальних функцій природних ландшафтів);

- економічними параметрами (технологічні, технічні, за витратами, доходами).

Конкретизація параметрів "коридорів" допустимого землекористування в Україні визначається [26; 27] з урахуванням природно-кліматичних зон, ерозійного, екологічного та іншого зонування. У сфері землекористування на інтенсивно експлуатованих землях переплітаються індивідуальні інтереси окремих землекористувачів та суспільні уподобання.

Індивідуальні інтереси землекористувачів виявляються на відносно коротких періодах часу (сівозміни на сільгоспугіддях, групи віку деревостоїв на лісових землях, тривалість розробки місць народження), а суспільні переваги, що виражаються в постійному, довгостроковому землекористуванні, повинні реалізовуватися протягом багатьох майбутніх поколінь людей.

Узгодження індивідуальних інтересів та суспільних переваг здійснюється шляхом використання в економічних розрахунках відповідних ставок (норм) дисконтування майбутніх грошових величин [22].

Пошук оптимальних (ефективних) варіантів сталого землекористування починається з визначення оптимальних варіантів за всіма конкретними критеріями [28; 29] з розкриттям невизначеності таких однокритеріальних рішень. Багатокритеріальна оптимізація сталого зем-

лекористування виконується у відносно простих ситуаціях землевпорядним методом, а в найбільш складних випадках — шляхом послідовних уступок. У результаті виходять дійсно оптимальні рішення в складних системах сталого землекористування (економіка — екологія — соціологія) на основі суворих математичних або методів моделювання.

**ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК**

Під сталим (збалансованим) землекористуванням необхідно розуміти систему організації використання та охорони землі та інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористування, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь. Виходячи із сформульованого поняття сталого (збалансованого) землекористування, його сутність полягає у збалансуванні соціальних, екологічних та економічних факторів землекористування шляхом інституціалізації процесу землекористування та організації його форм. Обґрунтовано, що методологія сталого землекористування із інтенсивною експлуатацією земель (земельних ресурсів) полягає у такому: підтримці необхідного рівня біотичного регулювання земельних ресурсів та навколишнього середовища; ієрархії рівнів управління сталим землекористуванням, зокрема: концептуального, ідеологічного, політичного та економічного. Визначено "коридори" допустимого рівня землекористування за: екологічними параметрами (рівнем екологічної стабільності та антропогенного навантаження, збереження природних екосистем, за балансом природних та антропогенних потоків енергії — біомаси в навколишньому середовищі, за ступенем вилучення земельних та інших природних ресурсів і об'єктів — рослинного покриву, ґрунту, земельних ділянок); соціальними параметрами (за рівнем зростання доданої вартості землекористуванням, рівнем забезпеченості землею населення, зайнятість населення в економіці регіону та територіальної громади, стан здоров'я населення, збереження соціальних функцій природних ландшафтів); економічними параметрами (технологічні, технічні, за витратами, доходами, вартістю).

Перспективи подальших розвідок заключаються в дослідженні концепції, принципів та методології формування сталого (збалансованого) землекористування.

Література:

1. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. М.: Мысль, 1990. 637 с.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр "Академія", 2000. Т. 1. 864 с.
3. Третяк А.М., Другак В.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування. Київ: ЦЗРУ, 2003. 337 с.
4. Кучер О.О. Теоретико-методологічні підходи до розробки індикаторів сталого землекористування в Україні. Вісник НАУ. 2006. Вип. 104. С. 112—116.
5. Другак В.М. Економіка сільськогосподарського землекористування: теорія, методологія та практика: дис.... д-ра. екон. наук: 08.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 461 с.
6. Краснолуцький О.В. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018. 31 с.
7. Руководство по международным классификациям для сельскохозяйственной статистики. Совместная публикация ФАО и Статистического отдела Департамента экономического и социального развития ООН. 2015. 125 с. URL: http://www.cisstat.com/gsagr/Guidelines-for-Int-Classifications-on-Agricultural-Statistics_Rus.pdf
8. Третяк А.М., Третяк В.М. Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні. Агросвіт. № 1—2. 2021. С. 3—11.
9. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
10. Третяк В.М., Свентух В.Ю. Стале (збалансоване) землекористування як фактор підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 4. С. 24—31.
11. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.
12. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія. Херсон: ОАДІ-ПЛЮС, 2013. 650 с.

13. Третяк А.М., Третяк В.М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. *Агросвіт*. № 23. 2020. С. 3—9.

14. Наше общее будущее. Докл. между. комиссии по окружающей среде и развитию. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1989. 376 с.

15. Доклад Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Йоханнесбург, Южная Африка, 2002.

16. Будущее, которого мы хотим. Итоговой документ Конференции ООН по устойчивому развитию. Бразилия, Рио-де-Жанейро, 2012. 62 с.

17. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#n17>

18. Anufriev V., Belov V., Lebedev Yu. Multi-objective optimization of complex subsoil use issues. 5th International Conference on the political, technological, economic and social processes (London, 23—29 July 2015). London, 2015. P. 16—25.

19. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: монографія. Херсон: Грінь Д.С., 2012. 440 с.

20. Закон України "Про охорону земель". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>

21. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экономический вызов и устойчивое развитие. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 416 с.

22. Солоу Роберт М. Экономическая теория ресурсов или ресурсы экономической теории: лекция в честь Ричарда Т. Элит. URL: https://seinst.ru/files/vehi_3_sollow_economics-of-resources.pdf

23. Lebedev Y.V., Anufriev V.P., Anufrieva E.I. Natural potential and sustainable development of a territory. *Advanced Materials Research*. 2015. Vol. 1073—1076. P. 1499—1502.

24. Lebedev Y.V., Anufriev V.P., Lebedeva T.A. Preservation of Forest Biodiversity — a Key Factor of Sustainable Development of a Territory. *Advanced Materials Research*. 2014. Vol. 692. Pp. 139—142.

25. Жарников В.Б. Рациональное использование земель как задача геоинформационного пространственного анализа. *Вестник СГГА*. 2013. Вып. 3 (23). С. 77—81.

26. Карпик А.П. Системная связь устойчивого развития территорий с его геофизическим

информационным обеспечением. *Вестник СГГА*. 2010. Вып. 1 (12). С. 3—13.

27. Tree-ring analysis: biological, methodological and environmental aspects/ Ed. by R. Wimmer, R.E. Vetter. CABI Publishing, 1999. 320 p.

28. Ulnova N.G. The effects of windthrow on forests at different spatial scales: a review. *Forest Ecol. and Manag.* 2000. Vol. 135. Pp. 155—267.

29. Vera F.W.M. *Crazing ecology and forest history*. Oxon, N.Y.: CABI Publishing, 2000. 506 p.

References:

1. Reimers, N.F. (1990), *Pryrodopol'zovanye: Slovar'-spravochnyk [Nature management: Dictionary-reference book]*, Mysl, Moscow, Russia.

2. Mocherny, S.V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia: u tr'okh tomakh [Economic Encyclopedia: in three volumes]*, Vol. 1, Publishing Center "Academy", Kyiv, Ukraine.

3. Tretiak, A. and Drugak, V. (2003), *Naukovi osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia [Scientific foundations of land use and land planning economics]*, CZRU, Kyiv, Ukraine.

4. Kucher, O.O. (2006), "Theoretical and methodological approaches to the development of indicators of sustainable land use in Ukraine", *Bulletin of NAU*, vol. 104, pp. 112—116.

5. Druhak, V. (2010), "Economics of agricultural land use: theory, methodology and practice", Ph.D. Thesis, Economy, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Krasnolutsky, O.V. (2018), "Ecological and economic efficiency of the use of land resources by corporate agricultural enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

7. Joint publication of the FAO and Statistics Office of the UNO Department of Economic and Social Development. (2015), "Guide on international classification for agricultural statistics", available at: http://www.cisstat.com/gsagr/Guidelines-for-Int-Classifications-on-Agricultural-Statistics_Rus.pdf (Accessed 20 Nov 2021).

8. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2021), "Theoretical basis of a modern land use system development in Ukraine", *Agrosvit*, vol. 1—2, pp. 3—11.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Law of Ukraine "On Land Management"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 20 Nov 2021).

10. Tretiak, V. and Sventukh, V. (2015), "Sustainable (balanced), land use as a factor of improving the economic efficiency of agricultural land", Land management, cadastre and land monitoring, vol. 4, pp. 24—31.

11. Tretiak, A. (2011), Zemel'nyj kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], Spolom, Lviv, Ukraine.

12. Tretiak, A.M. (2013), Zemleustrij v Ukraini: teoriia, metodolohiia [Land organization in Ukraine: theory, methodology], OLDI-PLUS, Kherson, Ukraine.

13. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2020), "Land zoning: legislative collapse and scientific fundamentals of planning the land use development by united territorial community", Agrosvit, vol. 23, pp. 3—9.

14. Progress (1989), Nashe obschee budushee. Doklad mezhdunarodnoj komissii po okruzhayushchey srede i razvitiyu [Our Common Future. The report of the International Environment and Development Commission], Progress, Moscow, Russia.

15. World Summit (2002), Report of the Sustainable Development Summit, South Africa: Johannesburg.

16. UN (2012), Budushee, kotoroho my khotym. Itogovoy dokument Konferentsii OON po ustoychivomu razvitiyu [The future we want. The outcome document of the UN Conference on Sustainable Development], Rio de Janeiro, Brazil.

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Order "Strategy for Environmental Security and Adaptation to Climate Change until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#n17> (Accessed 20 Nov 2021).

18. Anufriev, V., Belov, V. and Lebedev, Yu. (2015), Multi-objective optimization of complex subsoil use issues, 5th International Conference on the political, technological, economic and social processes, 23—29 July, London, UK, pp. 16—25.

19. Tretiak A.M. (2012), Ekolohiia zemlekorystuvannia: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta administruvannia [Ecology of land use: theoretical and methodological foundations of formation and administration], Grin D.S., Kherson, Ukraine.

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (Accessed 20 Nov 2021).

21. Danilov-Danil'yan, V. I. and Losev, K. S. (2000), Ekonomicheskij vyzov i ustoychivoe razvitie [Economic challenge and sustainable

development], Progress-Traditsiya, Moscow, Russia.

22. Solow, R. (2005), "The Economics of Resources or the Resources of Economics (Richard T. Ely Lecture)", available at: https://seinst.ru/files/vehi_3_sollow_economics-of-resources.pdf (Accessed 20 Nov 2021).

23. Lebedev, Y. V., Anufriev, V. P. and Anufrieva, E. I. (2015), "Natural potential and sustainable development of a territory", Advanced Materials Research, vol. 1073—1076, pp. 1499—1502.

24. Lebedev, Y. V., Anufriev, V. P. and Lebedeva, T. A. (2014), "Preservation of Forest Biodiversity — a Key Factor of Sustainable Development of a Territory", Advanced Materials Research, Vol. 692, pp. 139—142.

25. Zharnikov, V. B. (2013), "Rational use of land as a problem of spatial analysis of geoinformation", Vestnik SGGa, vol. 3 (23), pp. 77—81.

26. Karpik, A. P. (2010), "Systemic relationship of sustainable development of territories with his geophysical information support", Vestnik SGGa, vol. 1 (12), pp. 3—13.

27. Wimmerr, R. and Vetter, R. E. (1999), Treering analysis: biological, methodological and environmental aspects, CABI Publishing, Wallingford, England.

28. Ulnova, N. G. (2000), "The effects of windthrow on forests at different spatial scales: a review", Forest Ecol. and Manag, vol. 135, pp. 155—267.

29. Vera, F. W. M. (2000), Crazy ecology and forest history, CABI Publishing, Oxon, N.Y.
Стаття надійшла до редакції 08.12.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**